

***Homo's in de collectieve herinnering aan de Tweede Wereldoorlog:
vijftig jaar beeldvorming over homoseksuele oorlogservaringen.***

Werkplan onderzoek

Onderzoeker: drs Marian van der Klein
Instituut: IISG
Adres: Cruquiusweg 31,
NL - 1019 AT Amsterdam
☎: 020-6685866
@: mvk@iisg.nl

1. Onderzoekstitel
2. Onderzoeksdoel
3. Repressie: vervolging, onderdrukking en stilzwijgen
4. Collectieve herinnering, onderzoeksvragen en rapportage
5. Gebruikte literatuur
6. Voorlopige hoofdstukindeling
7. Biografie

1. Onderzoekstitel

Homo's in de collectieve herinnering aan de Tweede Wereldoorlog: vijftig jaar beeldvorming over homoseksuele oorlogservaringen.

2. Onderzoeksdoel

In dit onderzoek ligt de nadruk op de beeldvorming over de repressie tijdens de Tweede Wereldoorlog. Die beeldvorming wordt gezet in het kader van twee ontwikkelingen die tussen 1945 en 1995 parallel aan elkaar plaatsvonden. Enerzijds waren er veranderingen in het spreken over de Tweede Wereldoorlog en over de trauma's die deze oorlog met zich meebracht, anderzijds waren er veranderingen in het spreken over en de acceptatie van homoseksualiteit. De onderzoeker zal deze twee ontwikkelingen met elkaar in verband brengen.

De repressie van homoseksuelen tijdens (en na) de Tweede Wereldoorlog is lange tijd niet onderzocht. Sinds eind jaren zestig is regelmatig kritiek uitgeoefend op de rol van onderzoeksinstellingen, universiteiten, media, politieke partijen en overheid daarbij. Het is in het belang van alle betrokkenen dat hierover op zo objectief mogelijke wijze helderheid wordt verschaft. In dit onderzoek staat die helderheid voorop; door de beeldvorming centraal te stellen wil het bijdragen aan de erkenning van homoseksuele oorlogservaringen in de collectieve herinnering aan de Tweede Wereldoorlog.

3. Repressie: vervolging, onderdrukking en stilzwijgen

In 2002 publiceerde de historica Jolande Withuis een bundel essays over 'het wisselend tij van aandacht en stilte' met betrekking tot de ervaringen van Nederlanders in de Tweede Wereldoorlog.¹ In *Erkenning: van oorlogstrauma tot klaagcultuur* bestudeert Withuis wat zij noemt 'de naoorlogse conjunctuur van zwijgen en spreken' over het oorlogsverleden.² Zij onderscheidt daarin drie perioden: tussen 1945 en 1966 verdween de aandacht voor oorlogstrauma's, tussen 1966 en 1980 werd de oorlog herontdekt en vanaf 1980 strijden steeds meer groepen om erkenning van hun slachtofferschap.

Homoseksuelen (m/v) komen in de bundel van Withuis nauwelijks voor. De geschiedenis van de erkenning van hun oorlogservaringen is tot op heden niet geschreven, althans niet voor het grote publiek. Dit onderzoek wil daar verandering in brengen. Het zal gaan over de beelden die tussen 1945 en 1995 gecreëerd werden in diverse geledingen van de Nederlandse samenleving. De onderzoeker zal zich richten op het spreken over homoseksuele oorlogservaringen in de psychosociale hulpverlening, de academische wereld, de pers, de politieke wereld, de homo- en lesbische beweging, en de wereld van de kunsten. Speciale aandacht zal uitgaan naar de beelden die gemaakt werden over de *repressie* van deze groep

¹ Jolande Withuis, *Erkenning: van oorlogstrauma tot klaagcultuur*. De Bezige Bij, Amsterdam 2002.

² Withuis, *Erkenning*, 11.

tussen 1940 en 1945. Het gaat hier dus om 'de beelden van' en 'het spreken over' repressie van homoseksuelen in Nederland na de Tweede Wereldoorlog.

Van Dale geeft drie betekenissen van het woord repressie: vervolging, onderdrukking en verdringing. Vooral omtrent de vervolging van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn wetenschappers, overheid en homobeweging al sinds enige tijd in debat.³ De eventuele aanspraken op de Wet Uitkering Vervolgingslachtoffers (WUV) spelen een belangrijke rol in deze discussie. Hoewel deze debatten en dit thema zeker voorwerp van onderzoek zullen zijn in dit project, is de onderzoeker van zins ook de wellicht meer alledaagse en minder tragische onderdrukking en verdringing van het homoseksuele leven in ogenschouw te nemen. Repressie kan zoveel meer zijn dan vervolging op basis van artikel 80/41, 239 of 248 bis; dus ook het spreken over repressie zou zo veel meer in kunnen houden dan het tellen van het aantal vervolgingslachtoffers.

Tielman spreekt in dit verband over de tweede betekenis van repressie die Van Dale geeft: onderdrukking. Tielman stelt dat er sprake is van onderdrukking wanneer 'mensen zodanig in hun gedragalternatieven worden beperkt door maatschappelijke omstandigheden, dat zij niet in staat zijn vorm te geven aan voor hen wezenlijke behoeften. Tot die wezenlijke behoeften hoort verliefd te kunnen zijn op wie je wilt, daarmee een relatie te kunnen onderhouden, daarmee te kunnen samenleven, en gezamenlijk zin aan het bestaan te geven als die ander dat alles ook wil.'⁴ De maatschappelijke omstandigheden tijdens de Tweede Wereldoorlog waren niet bepaald gunstig voor het uitleven van homoseksuele gedragalternatieven en wezenlijke behoeften.

De Duitse bezetter verscherpte de regelgeving ten aanzien van homoseksueel gedrag, legde een verband tussen homoseksualiteit en ontarding, was voornemens bibliotheek- en archiefmateriaal met betrekking tot homoseksualiteit in beslag te nemen, verhoogde de gevangenisstraffen voor betrapte meerderjarige homoseksuelen en stelde ook homoseksuele handelingen van minderjarigen strafbaar. Vergeleken met de periode ervoor werd er - voor zover we dat nu kunnen overzien⁵ - minder gedoogd dan door de Nederlandse overheid. Bovendien dreigde bij 'ontdekking' van homoseksualiteit opname in een opvoedingsgesticht of deportatie van de betrokkenen naar doorgangs- en vernietigingskampen.⁶

³ Rob Tielman, Het hoofdstuk dat De Jong vergat. De vervolging van homoseksuelen in de tweede Wereldoorlog in Nederland. In: *De Groene Amsterdammer* 22 maart 1978; Pieter Koenders, Homoseksualiteit in bezet Nederland. Verzwegen hoofdstuk. Amsterdam 1984; Yvonne Scherf, *De vervolging van homosexualiteit tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Amsterdam 1987; Pieter Koenders, *Tussen christelijk Reveil en seksuele revolutie. Bestrijding van zedeloosheid met de nadruk op repressie van homoseksualiteit*. Amsterdam 1996; Harry Oosterhuis, *De smalle marges van de Roomse moraal. Homoseksualiteit in katholiek Nederland 1900-1970*. Amsterdam 1992; Judith Schuyf, ' "Na grondig onderzoek is het beeld duidelijk" ... Homoseksualiteit als vervolgingsgrond in de WUV.' In: *Oorlogsgetroffenen en recht*, augustus 2001, 10/2, 2-10; Judith Schuyf, *Levenslang. Tiemon Hofman, vervolgd homoseksueel en avonturier*. Amsterdam 2003.

⁴ Rob Tielman, *Homoseksualiteit in Nederland*. Meppel/Amsterdam 1982, 28.

⁵ Het onderzoek van Anna Tijsseling zal nadere inzichten daaromtrent opleveren.

⁶ Schuyf, *Levenslang*.

De derde betekenis die Van Dale aan repressie toekent, komt uit de psychologische praktijk: verdringing. Voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog was er ook in sociale zin sprake van verdringing van homoseksualiteit. In haar proefschrift spreekt de historica Judith Schuyf van een 'stilzwijgende samenzwering' ten aanzien van het lesbisch leven tussen 1920 en 1970. Over het lesbische werd niet gesproken, alle betrokkenen hadden er baat bij om het lesbische zo onzichtbaar mogelijk te houden. De verdringing van homoseksuelen (m/v) uit de openbaarheid speelde dus niet alleen in de oorlog, maar vormde wel een belangrijke achtergrond van de repressie tijdens de oorlog. In onderzoek 2 dus ook aandacht voor het spreken over deze vorm van repressie.

4. Collectieve herinnering, onderzoeksvragen en rapportage

Schuyf heeft in haar meest recente boek, over Tiemon Hofman, laten zien dat repressie, in de meest brede zin van het woord, enorme implicaties kon hebben voor het persoonlijke leven van de betrokken individuen.⁷ Ook in onderzoek 1 en 3 binnen dit project zal er aandacht zijn voor de effecten op persoonlijke individuele levens. In onderzoek 2 echter, het onderhavige onderzoek, zal een meer collectieve invalshoek gebezigd worden. De erkenning van de repressie van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog is gebaat bij openbaarheid in de collectieve herinnering. Vooral het openbare spreken over en de constructie van de collectieve herinnering aan het leven van deze groep in oorlogstijd zal in dit onderzoek centraal staan. Diverse geledingen van de samenleving die aan dit openbare spreken en de collectieve herinnering hebben bijgedragen, zullen worden bestudeerd. De bestaande literatuur zal haar diensten bewijzen, maar waar nodig wordt aanvullend bronnenonderzoek gedaan.

De te beantwoorden onderzoeksvragen in onderzoek 2 zijn:

1. Waar en hoe zijn de oorlogservaringen van homoseksuelen (1940-1945) na de Tweede Wereldoorlog in beeld gebracht (of juist niet)?⁸
2. Welke ontwikkelingen zijn daarin te onderkennen? Hoe is een en ander bespreekbaar geworden? Volgt het spreken over repressie van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog de periodisering van Withuis of zijn er andere getijden te onderscheiden?
3. Welke verklaringen kunnen worden gegeven voor de gevonden resultaten?

De antwoorden op deze vragen komen aan de orde in een rapportage ten behoeve van de subsidieverstrekker; artikel(en) in binnen- en buitenlandse tijdschriften; of, indien het materiaal het toelaat, in boekvorm.

⁷Schuyf, *Levenslang*.

⁸Deelvragen hierbij zijn: - wat wordt er in beeld gebracht?, - wie wordt er in beeld gebracht?, - met welk doel wordt het beeld gecreëerd?, - in welke termen wordt er wel/niet over gepraat?, - gaat het hier om een collectief of een individueel herinneren?

5. Gebruikte literatuur

Koenders, P. (1996) *Tussen Christelijk Réveil en seksuele revolutie. Bestrijding van zedeloosheid in Nederland, met nadruk op repressie van homoseksualiteit.* Amsterdam.

Koenders, P., (1984) *Homoseksualiteit in bezet Nederland. Verzwegen hoofdstuk,* Amsterdam .

Oosterhuis, Harry, (1992) *De smalle marges van de Roomse moraal. Homoseksualiteit in katholiek Nederland 1900-1970.* Amsterdam.

Scherf, Yvonne (1987) *De vervolging van homosexualiteit tijdens de Tweede Wereldoorlog.* Amsterdam.

Schuyf, J. (2001) ‘ “Na grondig onderzoek is het beeld duidelijk” ... Homoseksualiteit als vervolgingsgrond in de WUV.’ In: *Oorlogsgetroffenen en recht,* augustus 2001, 10/2, 2-10.

Schuyf, J. (2003) *Levenslang. Tieman Hofman, vervolgd homoseksueel en avonturier.* Amsterdam.

Tielman, R. (1978) ‘Het hoofdstuk dat De Jong vergat. De vervolging van homoseksuelen in de tweede Wereldoorlog in Nederland’. In: *De Groene Amsterdammer* 22 maart 1978.

Tielman, R. (1982) *Homoseksualiteit in Nederland. Studie van een emancipatiebeweging.* Meppel/Amsterdam.

Withuis, Jolande (2002) *Erkenning: van oorlogstrauma tot klaagcultuur.* De Bezige Bij, Amsterdam.

6. Voorlopige hoofdstukindeling

Voorwoord

Inleiding

Hoofdstuk 1

Verwerken? Trauma's, landverraad en decadentie
waarin aandacht voor de psycho-sociale hulpverlening na de Tweede Wereldoorlog

Hoofdstuk 2

Onderzoeken? Van Lou de Jong tot Judith Schuyf
waarin aandacht voor wetenschappelijk onderzoek naar repressie van homoseksuelen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Hoofdstuk 3

Vertellen? Het was allemaal hetzelfde, of toch niet
waarin aandacht voor de omgang met de Tweede Wereldoorlog binnen de lesbische en homobeweging.

Hoofdstuk 4

Erkennen? De lobby, de slachtoffers en de genoegdoening
waarin aandacht voor de Nederlandse overheid, politieke partijen en de uitvoering van de WUV.

Hoofdstuk 5

Verbeelden? Van *Het Jongensuur* tot *Requiem voor een onbekende soldaat*
waarin aandacht voor de verbeelding van homoseksuele oorlogservaringen in de kunsten.

Hoofdstuk 6

Herinneren? Tussen Waalsdorpervlakte en Homomonument
waarin aandacht voor de focus van de landelijke pers rond 4 en 5 mei

Nawoord

7. Biografie

Drs. Marian van der Klein (1964) studeerde Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht. In 1989 behaalde zij haar doctoraal met een scriptie over de beeldvorming over kiezers en kiesrecht in Nederland, 1880-1920. Zij werkte lange tijd als redactrice bij het tijdschrift *Lover. Tijdschrift over feminisme, cultuur en wetenschap* en nam in 2002/2003 deel aan de Commissie Stofomschrijving van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland (VGN) ter voorbereiding van het eindexamenonderwerp in 2004. In 1998 verscheen van haar hand: *Kranig en dwars. De Vrouwenbond NVV/FNV 1948-1998*. Stichting Beheer IISG/Vrouwenbond FNV, Amsterdam. Met Esther Captain en Marieke Hellevoort stelde zij een bundel samen: *Vertrouwd en vreemd. Ontmoetingen tussen Nederland, Indië en Indonesië* Hilversum: Verloren/ Vereniging voor Vrouwengeschiedenis, 2002. Zij publiceerde artikelen in het Nederlands en Engels over de geschiedenis van burgerschap, vrouwenbeweging en verzorgingsstaat in de moderne tijd. In 2005 verschijnt haar proefschrift: *Ziek, zwak en misselijk. Vrouwen en arbeidsongeschiktheid in Nederlandse sociale verzekeringen, 1890-1940..*